

שֶׁקֶר סְפָרִים

מאמר

אודות 'גילוי' כתב יד מהגאון המלבי"ם זיע"א

פירוש למגילת קהלת, ומחברו האמיתי

נספח: זיופי ועיוותי מדפיסים בספרי המלבי"ם

לחידוש הכלל
בא השאיר את המאמר לבאים אחריו

הערות והארות ניתן לשלוח ל: koheles1@gmail.com

במלאת מאה שלושים ושתיים שנים לפטירת הגאון המלבי"ם זיע"א

שנת 'תאלמנה שפתי שקר הדברות על צדיק עתק בגאון וכו'

מגילת קהלת

פרושי המלבי"ם

לרבינו מאיר ליבוש ב"ר יחיאל מיכל ויסר זצ"ל

ד"ר לראשונה מכתב יד
שהיה בפז וכתב יד עצם היום הזה

מהדורה מפוארת
כפתיחת ראשי תיבות,
פיסוק וניקוד,
הוספת מראי מקומות,
חלוקה לקטעים

יזיל ק"י
ממלכת התורה עוז והדר
ספער חתני"ך תשכ"א

שער מגילת קהלת שנדפסה בשנת תשס"ח לראשונה עם פרושי המלבי"ם מכתב יד

קהלת עם ביאור הענין והמלות מי חיבור?

מבוא

המלבי"ם – רבי מאיר ליבוש ויסר זצ"ל (תקס"ט – תר"מ) נודע בשערים כרב גדול בערים ועיירות רבות בישראל, מחבר חיבורים רבים בכל חלקי התורה, מופלג בתורה בחריפות ובקפאיות ובכל מלאכת מחשבת,¹ מגדולי הלוחמים שעמדו לכנסת ישראל בעת צרה, עת נשבו רוחות ההשכלה ואיימו להטביע את נושאי דגל התורה ברוח ישראל סבא.²

כידוע, החיבור לו נתן המלבי"ם את משפט הבכורה הינו הספר ארצות החיים על סדר שלחן ערוך או"ח (א-לא). בריש הספר הדפיס המלבי"ם הקדמה מרתקת הכתובה בסגנונו החריף והמליצי כאחד. בין השאר, מספר שם המלבי"ם על חיבורים בכל חלקי התורה הנמצאים אצלו בכתב ידו – 'יהנה עד כה ברכני ה', והן עתה תחת ידי תהלה לקל מלבד החיבור הנוכחי, אשר נדפס ממנו עתה אפס קצהו, עוד שני אלומות גדולות ופרי תבואה חרושי הש"ס, מחברת על הרמב"ם דיני קדשים ודיני טומאה וטהרה, תשובות ותירושים מפורטים ביתר ג' חלקי הש"ע, קבוצת דרושים המונים המונים אשר הגדתי במעמד גדולי ישראל, חיבור מפואר על התורה, כמה חבורים קטנים ביתר חכמות, ביאור נחמד על ספר בחינת עולם, מגלת סתרים בחכמת האמת וכו'". בפסקה זו 'מגלה' לנו המלבי"ם שיש בידו כתבים וחיבורים שכידוע לכולנו לא זכינו לראותם ולא ידוע מה עלה בגורלם.

מהתבוננות בחיבורים שונים שיצאו לאור לאורך השנים נראה שהמלבי"ם 'סבל' ממחברים ומרפיסים רבים שהדפיסו את אמרותיהם הנכונות והחלולות, תוך הצגתם כפרי עטו של המלבי"ם. בנספח (שבסוף המאמר) נסקור חלק מן החיבורים הללו.

¹ לשון רבי משה סופר בעל החתם סופר זצ"ל בהסכמה ל'ארצות החיים' להמלבי"ם דפוס ברעסלוי תקצ"ו.

² חלקים נכבדים ממאמר זה פורטטו ב'שורון' קובץ כ"ה אלול תשע"א.
בפתח דברי יצוני להתודות לה"ה שטיינר בערי ברוחב לב ובסבר פנים: הרב אליעזר ברודט, הרב בנימין אטקינס, הרב בנימין קלוגר, הרב בן-ציון רבי, הרב ד"ר בנימין ריצלר, הרב יוסף חיים אלבוים, הרב ד"ר יעקב פוקס, הרב ד"ר עזרא שבט. כלל עובדי זמנהלי בית הספרים הלאומי בירושלים. ואחרון הביב להרב דוד קמינצקי נר"ו שכתחילת דרכי בבחוק זה עמד לימינו שעות רבות וחריטני ברוח לבו, מחכמתו ומיריעותיו.

פירושי שלוש המגילות שהוציא המלבי"ם לאור

המלבי"ם כתב את פירושו לכל ספרי תנ"ך, למעט שתי מגילות – קהלת ואיכה. פירושי שלוש המגילות האחרות נדפסו כדלקמן:

מגילת אסתר עם פירוש המלבי"ם הובאה לראשונה בשנת תר"ה (1845) לבית הדפוס כברעסלויא על ידי ר' יוסף שפיטץ, המביא לבית הדפוס ערך הקדמה ומפאת נדירות מהדורה זו נצטט מעט מתוכנה המרתק. בהקדמה מספר המלבי"ם שבתקופה הסמוכה לפורים 'בקשו יקירי העיר קעמפען וחכמיה מאת המלבי"ם אב"ד דפה אשר דורש פה מידי שכת בשבתו לבאר להם בדרשותיו את דברי המגלה הזאת וכו', ונעתר להם וימלא משאלתם וכו'; ורבים אומרים מי יראנו טוב, מי יתן אפוא כי הדברים האלה אשר העלה הרב על ספר בעט ברזל ועופרת לעד בצור יכתבון, ונתעוררתי אנכי והפצתי ושחרתי פני הרב נ"י, שיטיב עמדי לתת את הקונטרס הנכתב לידי, ולמען הוציאהו לאור, והקריבהו על מזבח הדפוס לפני כל יודעי דעת לריח נחמה, ויט אלי חסד ויתן לי את הבאור הזה.³

מגילת שיר השירים עם פירוש שירי הנפש ומאמר החרש והמסגר נדפסה לראשונה בעילום מקום ושנת הדפוס. לדעת הביבליוגרפים בקאניגסבערג.⁴ מהדורה נוספת נדפסה בקאניגסבערג תרכ"ג⁵ כרוכה עם מגילת אסתר. לפירוש זה הקדים המלבי"ם הקדמה, הוצעה ומבוא. את המגילה עצמה חילק המלבי"ם לחמישה שירים. מהדורה נוספת של מגילת שיר השירים נדפסה על ידי המלבי"ם בבוקרשט בשנת תר"ד בבית הדפוס של העיתון הרומוני Nationalulul.

מגילת רות עם פירוש גזע ישי נדפסה לראשונה בוורשא בשנת תרל"ט שנה לפני פטירת המלבי"ם. המגילה הודפסה בסוף חומש במדבר ע"פ המלבי"ם.

חלק מכתבי היד שמסר המלבי"ם למדפיסים נשתמרו⁶ ובשנת תרצ"ד (1934) קיבל בית הספרים הלאומי משלוח ובו כתבי היד, וכיום כתבי היד נמצאים במכון לכתבי יד שע"י בית הספרים הלאומי בירושלים ומופיעים בקטלוג.

³ במהדורה זו הוסיף המביא לבית הדפוס על דעת עצמו תרגום אשכנזי, בהקדמה הוא מספר שחפץ לערוך תרגום על פי ביאור המלבי"ם שהתנגד לכך נחרצות, ולפיכך הוא מודיע 'כי התרגום האשכנזי חנדפס פה אין לו ענין עם הביאור'. המלבי"ם שכלל הנראה חש שלא בנוח עם מעשה זה מסיים את דבריו כך: 'אכתח כי לא יאשימוני הרב על זאת, כי נותן בעין יפה נותן, ואנכי ראיתי כי בזה יקל לי למכור ולהרבות הקונים...' למותר לציין שבמהדורות הבאות של מגילת אסתר שהדפיס המלבי"ם בבוקרשט תר"כ (1860) ובקאניגסבערג בשנת תרכ"ג (1863) התרגום האשכנזי הושמט.

⁴ רבי'אצור הספרים (בן יעקב) צמוד 580 ערך 615 כותב ששירי הנפש נדפס בקאניגסבערג תרט"ו.

⁵ שנת י"דרש טוב לנר הנבא לבית הדפוס ע"י יהושע גרשון מונק כוורשא.

⁶ בקטלוג המכון לכתבי יד ראיתי שעל חלק מכתבי המלבי"ם מצוין 'מאוסף דפוס ראם בוויילנא'. התפלאתי, מפני שלא ידוע על חיבור של המלבי"ם שנדפס בחייו בדפוס ראם בוויילנא, א"כ כיצד הכתבים הגיעו אל אוסף בית הדפוס? אולם בהקדמה למשניות עם המפרשים שרודפסו בדפוס ראם מצאתי שהמדפיסים כתבו בזה הלשון: 'כי להרב הגדול מר היים נח איינזשטעט ז"ל לו נאור תהלה... וכבר זכה להו"ל... בשנת תרמ"ו, אפס כי סבות שונות עכרזהו והניאוהו מהשלים פעלו.

בכל מהדורות החמשה חומשי תורה ע"פ המלבי"ם, הן במהדורות שי"ל בחייו והן במהדורות שנרפסו לאחר פטירתו, לא נרפסו בהם מגילות איכה וקהלת.

גילוי כתב ידו של המלבי"ם – ביאור על קהלת

בשנת תשס"ח יצא לאור בבית שמש חלק שביעי מסדרת 'משנת המועדים' – ספר קהלת עם כל המפרשים ובו קובצו מספר פירושים לספר קהלת. גולת הכותרת ביצירה זו הינה ללא ספק פירוש המלבי"ם למגילת קהלת.

וכפי שנכתב בהקדמת המו"ל; 'אנשי בשורה' אנו באשר נתגלגלה לידינו הזכות לגלות כתב יד קודשו של רבינו המלבי"ם ז"ל המכיל פירוש על מגילת קהלת. כת"י היה ספון וחתום עשרות שנים, וזכינו להדפיסו לראשונה ברוב פאר והדר ולעשות אוזנים לתורתו של רבינו. מבין שאר כתבי הקודש נעדר פירוש של רבינו ז"ל על ספר קהלת, ורבים וטובים הצמאים לתורתו ביקשו לחזות באורו וליהנות מצוף אמריו. עתה זכינו לחשוף בתגלית ראשונה את הפירוש הנפלא על ספר זה, לערכו ולהעדירו בכבוד היאה והראוי. כתב היד של החיבור הזה בצורתו לכתבי יד ידועים של רבינו הכתובים בעצם כתב יד קדשו, כאשר אישרו מומחי כת"י וחוקרים בעלי שם. וכל המתבונן בחיבור זה יכיר שהוא סגנונו של רבינו ובנוי לפי תכונות יצירותיו האחרים. ואף מורכב משני מדורים 'ביאור המילות' ו'ביאור הענין' כשאר חיבורי רבינו על הנ"ך. עכ"ל.

כפי הנראה המו"ל הרגיש בצורת הכתיבה שהיא שונה באופי תוכנה מפירושי המלבי"ם כשאר ספרי תנ"ך, לפיכך הוא מסיים שאמנם מעיון בחיבור ניתן לעמוד על הבדלים משמעותיים משאר פירושי רבינו, בהתייחס לעניין זה הוא מביע את דעתו: 'שאת פירושו לקהלת כתב [המלבי"ם] בצעירותו, קודם שייסד את עמודי התווך של ביאורו'.

כיהודה ועוד לקרא להימצאות פירוש מהמלבי"ם למגילת קהלת, מפנה המו"ל לציטוט שמצא בספר 'ארץ חמדה' [שאי"ה עוד חזון למועד בבירור אמיתות ונאמנותו לכתבי המלבי"ם] ב'ביאורים לאגדות חז"ל' שם כותב; 'וכבר הארכתי בזה בקהלת'. ואכן בחיבור הנוכחי (פירוש מלבי"ם לקהלת)

7 ויהי כי לקח אותו אלקים בעשירי לחודש הראשון בשנת תרנ"ד, וימסרו יורשיו הנכבדים לנו את כל זכות הדפסת החוספות שהיה לו בהן... חיים נח אייזנשטאדט (שהיה שותפו של נפתלי הערץ הערצאג מניעשווייער) הוא שהדפיס בוורשה הרל"ה וחללאה את החמשה חומשי תורה ע"פ המלבי"ם מתוך כתבי היד (למעט ספר ויקרא שכבר נרפס בבוקרשט תר"כ ובוורשא נרפס שוב). אני מעלה כאן השערה, שככל הנראה יורשיו של אייזנשטאדט הם שהעבירו או מכרו את כתבי המלבי"ם על חומש ותנ"ך שהיו ברשות אביהם למדפיסי ראם בוויילנא.

יששכר יואל, 'קריית ספר' (ביח"ס הלאומי) כרך יג (תרצ"ז-י) עמוד 518.

הפקפוקים והחשדות באמיתות שיוך כתב היד למלבי"ם

כאן המקום לציין שהמלבי"ם בביאוריו מזכיר ומפרש עשרות פעמים (!) פסוקים שונים ממגלת קהלת, ואף באחד מהם הוא לא מציין לפירושו לקהלת.⁹

בהמשך כותב המו"ל; 'בדרך המלבי"ם בשאר ספרי הנ"ך, אף בפירוש על קהלת מוזכרים רבות הוזה"ק והמורה נבוכים עם האבן עזרא והרמב"ן.¹⁰ ואף הקדמת החיבור דומה להקדמתו בספרו 'ארצות החיים' וכו'. כתב היד היה עלום וגנוז דורות רבים ולא נודע על קיומו, ואף בקטלוגים השונים לא הועלה על דעת אדם כי אוצר נכבד חבוי ומצוי בידינו. עד אשר בהשגחה פרטית ממש נתגלה [בספריה הלאומית] ע"י חובב תורת רבינו המלבי"ם, ולאחר יגיעה רבה ומחקר מקיף זוהה כחיבורו של המלבי"ם. ועתה זכינו לההדירו ולהוציאו לאור עולם בצורה מפוארת.¹¹

בראש ההקדמה הדפיס המו"ל את תצלום כתב יד קדשו של המלבי"ם בפירושו לקהלת שעל פיו נדפסה מהדורה זו.

כמי שקרא תצלומי כתב יד אוטוגרף מהמלבי"ם, כתב היד הנוכחי לא היה נראה בעיני דומה לא במבנהו¹² ולא בצורתו לכתבי יד אחרים מהמלבי"ם.

במהלך כתיבת מאמר זה, הסב הרב אליעזר ברודט את תשומת ליבי לחיבור שכתב הלל אשכולי,¹² פרק שלם בחיבור מוקדש לפירוש 'מלבי"ם על קהלת'. אשכולי מתייחס להשוואה, כביכול, שמציג המו"ל בין סגנון ההקדמה לחיבור על קהלת להקדמת המלבי"ם לספרו ארצות החיים. להלן מספר שינויים מהותיים בין החיבור על קהלת לשאר חיבורי המלבי"ם, שינויים עליהם עומד אשכולי בחיבורו הנ"ל;

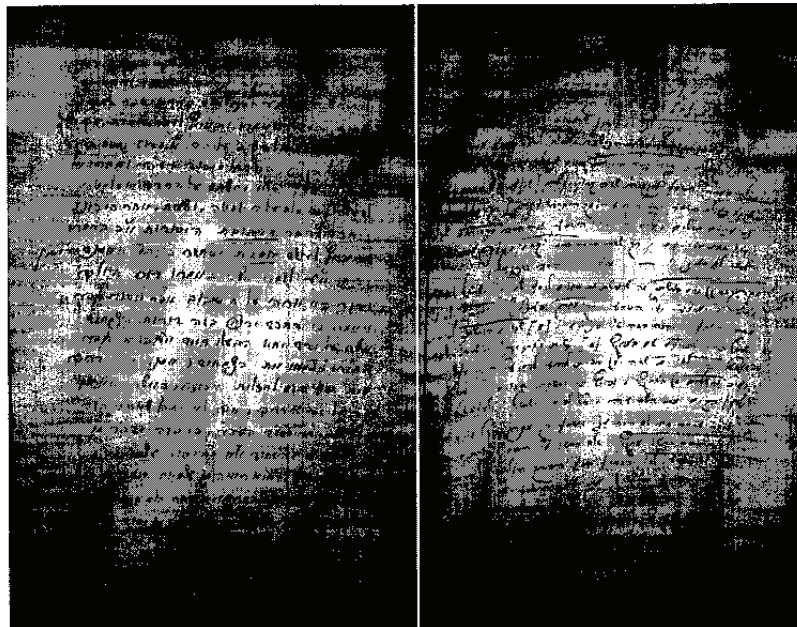
⁸ מעניין לציין שהמו"ל לא ניסה את כוחו בהשוואת חלק הדרוש על קהלת שבסוף 'ארץ חמדה' עם החיבור מכתב יד על קהלת.

⁹ מעיון נוסף בחיבור, ציטטות רבות ממנו לא תאמו להתנסחות המלבי"מית. לדוגמא, בפרק א פסוק ז נוגע המחבר בענייני גלגול ובהערה (י) הוא כותב; 'העליון יכפר בעדנו כי נכנסנו טעט בסוד הגלגול'. לשון הצורמת כל אוזן צורב שזה עתה החל לעיין בפירושי המלבי"ם. וכן על זה הדרך.

¹⁰ בהמשך המאמר נבאר ויתבהר מיהו 'הרמב"ן' הנזכר בחיבור.

¹¹ בכל פירושי המלבי"ם שבכתב יד הנמצאים במכון לבי" לא מצאתי שהמלבי"ם כעתיק פסוק פסוק על הסדר. לעומת הביאור לקהלת בכתב יד בו מועתקים פסוקי קהלת כסדר!

¹² הלל אשכולי, חיבור לשם קבלת דוקטור 'הסינונימיה בלשון המקרא על פי שיטת מלבי"ם', בהחלקה ללשון העברית וללשונות השמיות (אונ' בר-אילן, אדר תשס"ט).

כתב יד מלבי"ם ויע"א על תהלים (ימין) וכתב יד בר"ח פרק א פסוק ז בהערות (שמאל)

א. בסוף ההקדמות לחיבור על קהלת לא חתם המלבי"ם את שמו ולא ציין את תאריך הכתיבה, כדרכו בשאר חיבוריו. ב. בכיור המלות למגלת קהלת פירש המלבי"ם פירוש מילוני נכדומה ל'מצורות']. ולא עסק בהבחנה בין נרדפות, כדרכו בשאר ספריו לנ"ך. ג. לבאור העניין בחיבור על קהלת הוסיף המלבי"ם הערות שוליים המסומנות באותיות, בשונה משאר פירושי המלבי"ם.¹³ ע"כ מקצת הערותיו של אשכולי על ההשוואה בין החיבורים. למעשה, אשכולי עצמו הלך שולל, כפי הנראה, אחר המוניטין של המר"ל לחיבור 'מלבי"ם ע"פ קהלת' ולפיכך בסיום הפרק הוא מסיק שלמרות השינויים האמורים לעיל, נראה לו כי החיבור הינו טיוטה שכתב המלבי"ם...

חוות דעת מומחים לכתבי יד

מגורל רצוני להתחקות אחר אמיתות חיבור זה, שמתי פעמי למכון לכתבי יד שבבית הספרים

¹³ מן הראוי להעיר ולציין שבספר ישעיה שהדפיס המלבי"ם לראשונה בקראטשין תר"ט ניתן למצוא בעיקר בהחילת הספר הערות שוליים שהוסיף המלבי"ם לכיור עצמו.

הלאומי. במכון ישבתי לצפות במיקרופילם של כתב היד 'פירוש על קהלת' המדובר.¹⁴ בתחילת צילום כתב היד מופיע הכיתוב 'פרוש על ס' קהלת. אשכנז, מאה י"ט. כתיבה אשכנזית רחוקה'. במקביל, עינתי באוטוגרף – כתיבת יד מהמלבי"ם על ספר במדבר ומגילת רות.¹⁵ בעודי תוהה על אמינות כתב היד על קהלת, פניתי להתייעץ עם ד"ר ר' עזרא שבט, הרב דוד קמנצקי וד"ר ר' בנימין ריצ'לר שקבעו באופן חד משמעי שכתב היד פירוש על קהלת לא נכתב על ידי המלבי"ם! הרב דוד קמנצקי הסב את תשומת ליבי לעובדה שכתב היד מסודר להפליא ונראה כהעתקה לפני הגשה לבית הדפוס, מידע שבהמשך המריץ אותי להתייגע ואף למצוא.

יצרתי קשר עם הרב יצחק ישעי' ווייס [מומחה ידוע בתחום חקר כת"י, מו"ל הרבעון התורני 'צפונות'], בתחילת השיחה הקדמתי לברר אצלו האם הוא יודע דבר וחצי דבר על הימצאות כתב יד מהמלבי"ם על קהלת. הרב ווייס נדרך. וכשיפרתי לו שבשנת תשס"ח יצא לאור 'מגילת קהלת ע"פ מלבי"ם מכתב יד קדש', כשהוא שורי בתדהמה גילה הרב ווייס באוזני שטרם הודפס הכתב יד (שרק כעת הרב ווייס מודע לכך שנדפס ממנו), פנו אליו להתייעצות בעניין. הרב ווייס מספר כי הזהיר את מחזיקי צילום כתב היד שאין כל קשר בין צורת הכתיבה בכתב היד, לכתב יד קדש של המלבי"ם, וה'הוכחות' שהציגו בפניו אין בהם כלום. ולפיכך חל איסור חמור להדפיס חיבור זה בשם המלבי"ם.

בשלב זה שבתי להתבונן בדברי הרב קמנצקי שהסב את תשומת ליבי לעימוד כתב היד כהעתקה מעתיק ערב ירידתו לבית הדפוס. מתוך ידיעה זו גמלה בלבי ההחלטה לתור ולברר האם חיבור זה נדפס בסופו של דבר על ידי מחברו העלום.

במהלך מחקרי ובירורי, מעיין נוסף בכתב היד, התברר לי כי הוא הובא אל הספרייה הלאומית בשנת תש"ל (1970) במשלוח שמספרו 13. גם פרט זה לא סייע בעדי, כיון שבדיקת ד"ר ר' עזרא שבט במחברות המשלוחים של המכון לכתבי יד העלתה שכתב היד הובא במשלוח בודד, כשבר בבד לא מופיע מי הביאו, או כל פרט מזהה אחר.

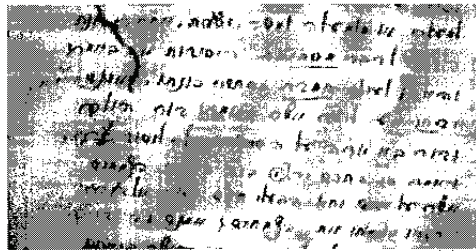
קיים לשיטת עבודת המו"ל המהדיר

במהלך הדפוס נוסף בצילום כתב היד, בסייעתא דשמיא צרו עיני במדור 'הערות' על פרק א פסוק

¹⁴ מספר כתב היד הינו B 863 / 38°5164.

¹⁵ מספר כתב היד הינו B 347 / 156°24.

ז [הערה יא] פיסקה המופיעה בסוף שורה וכך נכתב שם 'ואמנם הרמב"ן >כאן מתחילה שורה חדשה < ידחק א"ע לומר אשר באמרו דור הולך וכו'. שכתב להתבונן במהדורה המודפסת לראשונה (לדברי המו"ל) מתוך כתב היד וראיתי שהמהדיר העתיק 'ואמנם הרמב"ן ידחק א"ע לומר אשר באמרו דור הולך ודור בא...'

א"כ באפרו ידחק לעולם עוסקת מסתור כתתו. ואמנם הרמב"ן ידחק א"ע לומר אשר באמרו דור הולך ודור בא יורה על הסימון אשר לטור העפר. ואמר כי החכם היצא בזה דוחק הצמחים אשר על ידם יחייב בעלי חיים יישובו אל העפר ויחזירו ויצמיחו את הצמחים. אמנם זה דרך אמת נכון הוא

פ"ב
ביאור המלות
נאמר בפ"ב. בעיני כל עמנו מקומות
למלת למען או למענות הרמב"ן
אמר כי מבלי אשר לא וזאת שלילה
אסור שלילה וזאת על התיק והנה
נבדלו שם כן וזה מה שחית נאמר
המלת מקום למען ולענין לא שם

בהמשך כתב היד בפרק ג פסוק יא במדור 'ביאור המלות' מופיעה הפיסקה הבאה; מבלי. בעיני על כמה מקומות כמלת למען או לבעבור, והרמב"ן יאמר כי מבלי אשר לא הוא שלילה אחר שלילה. גם כאן שב המהדיר ומשמיט אות מ"ם משמו של הרמב"ן וכך הוא מעתיק; 'מבלי. בעיני על כמה מקומות כמלת למען או לבעבור, והרמב"ן יאמר כי מבלי אשר לא הוא שלילה אחר שלילה ויורה על החיוב והנה'. וכך מוסיף המהדיר באותיות קטנות מוקפות בסוגר מרובע; 'בכתב היד יש כאן חלק כמה שורות, נראה שהשאר מקום לכתוב ולבסוף לא סיים'.

ציטטות מספרי משה מנדלסון בכתב היד ה'מיוחס' למלבי"ם

מן המפורסמות שראשי היבות רמב"ן הם כינוי לרבי משה בן מנחם, הלא הוא החכם מדעסוי,¹⁶ ובשמו המלא – משה מנדלסון, מראשי וממקימי זרם ההשכלה שכל מטרתה הייתה לקעקע את יסודות הדת שניתנה בסיני.

משה מנדלסון כתב ביאור למגילת קהלת, הביאור יצא לאור בפעם הראשונה בברלין תק"ל (1770) והוא נחלק לשתי מחלקות 'באור המלות' ו'ביאור הטעמים'.

פניתי לעיין בביאורו של מנדלסון לספר קהלת. פתחתי בפרק א פסוק ד על הכתוב 'דור הולך ודור בא' וכך מבאר רמב"ן – מנדלסון ב'ביאור הטעמים'; 'ואמר על הארץ שהיא יסוד העפר דור הולך וכלה וישובו הצמחים ובעלי החיים וגופות בני האדם אל העפר. ודור בא יצמחו הצמחים מן העפר, ויוזנו מהם בעלי החיים ובני האדם. וע"י הסבוב הזה הארץ לעולם עומדת וכו'.

¹⁶ מנדלסון כונה אף 'רבי'ד'.

כך גם ב'באור הטעמים' בפרק ג פסוק יא כותב מנדלסון וז"ל: 'והנה מבלי אשר לא ימצא הכוונה שבוראי ימצא, כי אילו אמר מבלי אשר ימצא היה שלילה, עכשיו שאמר מבלי אשר לא ימצא הרי הוא חיוב, כאילו אמר אי אפשר שלא ימצא'. עד כאן לשונותיו של מנדלסון המצוטטים בכתב היד ביאור לספר קהלת שהודפס כביכול בשם הגאון המלבי"ם, כפירוש מהרמב"ן זיע"א.

העלמת קטע העוסק בביקורת המקרא

בפרק ז פסוק ה - 'טוב לשמע גערת חכם מאיש שקע שיר כסילים' מופיע בכתב היד פירוש אוילי ומטופש מהרהורי המחבר (במדרש 'ביאור המלות') בזה הלשון: 'לדעתי הענין המלות 'מאיש שומע' נכתבו בטעות במקום משמוע, וסיבת נפילת זה הטעות הוא, על כי האליף והיוד מן תיבת מאיש הם מאותיות אחוי הנבלעים (כאן אני מדלג...), וחשב ג"כ שהשי"ן מן מאיש נבלעת כשי"ן מן שמוע, והוא לא נתן לב להענין וכתב מאיש שומע, ואחר כי כתב מאיש הוצרך לכתוב שומע בחולם'. ע"כ מתוך כתב היד. לדעתו המטופשת, ה...מעתיק ששכתב לראשונה את ספר קהלת ע"פ שמיעה, לא שמע טוב ושגה בהעתקה... עפרא לפומיה.

המו"ל, בודאי מתוך ידיעה כי מדובר בביאור אוילי-כפרני, בהעתקתו דאג להעלים גם את הקטע הזה מתוך 'פירוש המלבי"ם למגילת קהלת' שהדפיס.

האם המלבי"ם עסק במסחר ע"מ להביא טרף לביתו?

וכך כותב מחבר כתב היד בהקדמה לחיבורו 'קול מתנצל'; 'הנני כאחד האדם אשר על פני האדמה, עומל, ושוטט על פני חוצות לבקש טרף לנפשות ביתי, אשר נתן לי אלקים בזה. על איש כזה תתמרמר נפש ההמון עת יתן בחקירות לבכו ושפתותיו לדבר משרים'. המו"ל העתיק את הקטע המדובר והדפיסו בראש החיבור אותו הוא מייחס למלבי"ם. כנראה שהמו"ל יודע פרטים שנעלמו מכותבי קורות העיתים על חיי המלבי"ם – על כך שהמלבי"ם עסק במסחר שהביא טרף לאנשי ביתו...

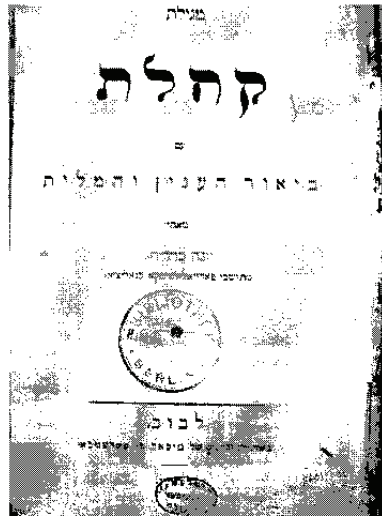
כעת נותר לברר מי הוא מחבר כתב היד פירוש על קהלת הכולל בתוכו ביקורת המקרא וציטטות ממנדלסון ותלמידיו.

כתב היד שיצא לראשונה ע"ש מלבי"ם כבר הודפס בלבוב תר"י

בחיפוש אחר חיפוש ובסייעתא דשמיא, הגעתי אל הספר,¹⁷ הספר נדפס בלבוב-לעמבערג תר"י (1850) וכך כתוב בשער 'באור על קהלת עם ביאור הענין והמלות. מאתי יונה כרד"ת מתושבי

¹⁷ הספר נזכר בבית עקד ספרים (פרידברג) כרך רביעי עמוד 1080 ערך 777. וב'אוצר הספרים' (בן יעקב) עמוד 639 ערך 326. הנה הכותר 'קהלת עם ביאור הענין והמלות'. עותקים מספר זה נשתמרו אף בבית הספרים הלאומי שבירושלים.

הותרו הספיקות ויושבו התמיהות. הביאור לקהלת שנדפס בתשס"ח (כחלק שביעי מסדרת 'משנת המועדים') כחיבור מכתב יד קדשו של הגאון המלבי"ם, הינו לא אחר מאשר חיבור שהושפע מבית מדרשו של מנדלסון. הספר כבר נדפס בלעמברג תר"י¹⁸ וקיבל הסכמות מגדולי המשכילים המחבילים בכרם בית ה'.

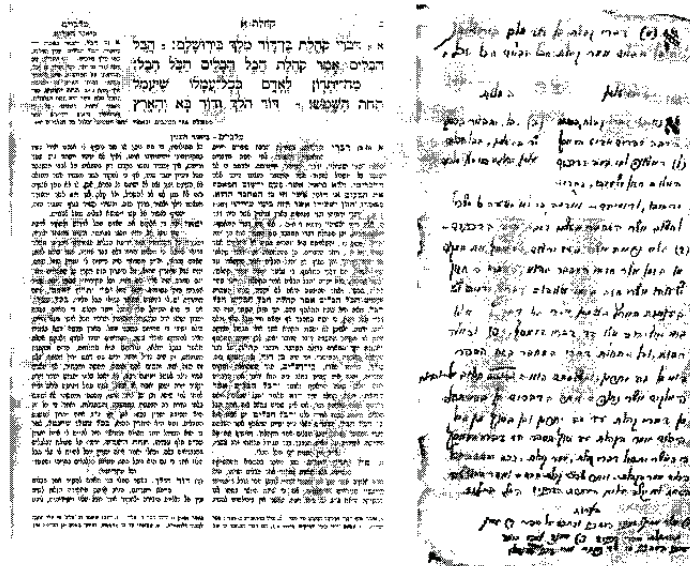
שער ספרו של יונה ברד"ח – לבוש תר"י

כמו הספר המודפס, גם הספר שבכתב היד פותח בהקדמה שכותרתה 'קול מתנצל'. לקראת סוף ההקדמה כותב יונה ברד"ח: 'גם על זאת להעירך קורא אהוב, אשר תמצא בביאורי זה מדברי הרב אבן עזרא והרמב"ם ותלמידיו וכו' כלומר, המחבר מודיע לקורא כי לאורך החיבור הוא יתקל פעמים רבות בביאורים ממנדלסון ותלמידיו...'
גם כאן המו"ל שההדיר מתוך כתב היד בו נכתב 'הרמב"ם' ותלמידיו, 'תיקן' והשמיט אות מ"ם וכתב והרמב"ם ותלמידיו...

החיבור של יונה ברד"ח מעוטר בהסכמות משני אישים. הראשון, ד"ר ר' אפרים ישראל בליכער רב בגליל דא"ב שבהונגריה, מחבר הספרים מרפא לשון ארמי, וספר אוצר לשון הקודש אשכנזי

¹⁸ מן הראוי לציין שבספר המודפס ישנם כמה תוספות שאינן מופיעות בכתב היד. מעיין בספר נראה שהמחבר - יונה ברד"ח הוסיף ותיקן בחיבור בכמה מקומות כשהוא כבר היה בתהליכי הדפוס. ובין כותב המדפיס בראש הספר: 'אמר המסדר האותיות, אחר כלות המבוא שלה אלי הרב הכחבר נ"י אלה הטורים המעטים אשר אציגם פה: לאחרי"כ באה התייחסות המחבר השוללת דעה כפינית שנפוצה באותה תקופה לגבי חיבור ספר קהלת.
כך גם בפרק ט פסוק ו' ישנו פירוש נוסף תחת הכותרת 'פירוש אחר', פירוש זה לא מופיע בכתב היד, גם כאן ישנה הערת שוליים של המדפיס: 'הפירוש האחר הלזה הגיע אלינו בידי הרב החכם המבאר נ"י בשעת ההדפסה, דברי המסדר האותיות'.

והונגרי ועוד.¹⁹ ומשנהו "החכם פאר ישראל החוקר הגדול הממנהר לדבר צחות לשונות חדשות וישנות חבר לכעלי תרגום התנ"ך כבוד שמו ד"ר יולאוס פירשט מליפסיה".²⁰

כת"י ברדי"ח (ימין) מהדורת תשס"ח (שמאל)

ד"ר ר' אפרים ישראל בליכער משבח את חיבורו של יונה ברד"ח 'בהראותו גודל כבוד עושר בן דוד (בעל הקהלת) בידיעת חכמת תכונת הנפש (פזיקאלוגיא)... ישר כוחו של החכם המחבר בקי עצום בספרי קדמוניו יודע דעות חוקרי זמנו...'²¹

¹⁹ בספר 'אושפיצין' (ירושלים תשל"ו עמוד 5-234) נכתב על ד"ר אפרים ישראל בליכער: 'נולד ח' בתשרי תקע"ד. משנת תר"י שימש בדראצט [-מרצה] לשפות שמיות באוניברסיטת לברוק. משנת תר"י"ד כיהן כרב מטעם המשכילים באושפיצין, ובתורו עבד לכהן בווארדוביץ. נפטר בתרמ"ב בבורשט. בספר אינציקלופדיה של גלויית (תל-אביב תשט"ז) כרך רביעי חלק א' עמוד 274 טובא שד"ר ראי' בליכר הציע מועמדות לשמש כמטיף ב'חילל תנאורים' שבלבוב, משרה שלבסוף קבל ד"ר יאקוב שיראבאכר. ראה עליו עוד במאורי גליציה: (מאיר וונדר) כרך א עמוד 516.

²⁰ המוכרת גם בשם 'לייפציג'. באוניברסיטת לייפציג עבד דוקטור פירשט (כפי שהוא הותם בחקירתו לארי נהם' 1840).

²¹ בין המעלות שמוצא בליכער בביאורו של יונה ברד"ח: 'עיי' החקירות האלה הפקחנו עיני רבים מכני עמינו להגות בדברי ספרי הקודש על דרך המחקר, כאדונו הנשר הגדול הרמב"ם ז"ל, אשר ספרו המורה נבוכים אינו כל כך שוה לכל, בחיותו רק תרגום. וחיבורו העניין הלאה ממוקד קודש נובע כתוב בלשון עברית ולא הורק כמלי אל כלי, ונקל להבין, והקורא בו יעלה בו מעלה מעלה בית אל. כלומר, מעלת ביאורו של ברדי"ח לקהלת גדולה יותר מ'מורה נבוכים' הרמב"ם בהקניית החקירה, מפני שהמורה נבוכים הינו תרגום. וביאורו של ברדי"ח נכתב במקורו בעברית...

על 'החכם' יונה ברד"ח לא ידוע הרבה, מלבד שהיה כאמור סוחר²² מן העיירה פדולשיצקא שבגליציה.²³

סוף דבר

ספר מגילת קהלת 'עם פירוש מלבי"ם מכתב יד קרשו של רבינו' שנדפס בבית שמש בשנת תשס"ח (בספר קהלת ע"כ המפרשים חלק ז מסדרת 'משנת המועדים') הינו פירוש שנכתב על ידי סוחר מגאליציה שהיה מקורב לחוגי המשכילים. החיבור גדוש במובאות ממנדלסון, חבריו ותלמידיו.

חיבור העוסק אף ב'ביקורת המקרא' [והושמט] וקבל הסכמות ממפיצי ההשכלה שכילתה והרסה בכרם בית ה', חדר לבתי כנסיות ובתי מדרשות, במסווה של חיבור מהגאון המלבי"ם, שכאמור היה מגדולי העומדים בפרץ ששם נפשו בכפו והקדיש את חייו למלחמה במשכילים ובחיבוריהם.

הוסיף המו"ל חטא על פשע כאשר העתיק דברי מנדלסון²⁴ והכניסם בפי גדול הראשונים הרמב"ן זיע"א.

נספח: זיופי ועיוותי מדפיסים בספרי המלבי"ם

להלן נסקור חיבורי סרק שנדפסו כיצירות מן המלבי"ם, הרשימה חלקית, ואי"ה עזר חזון למועד בכירור העניין במלואו ובהרחבת היריעה;

הוספה לפירוש התורה והמצות ספר דברים

הלומד בספר דברים ע"פ מלבי"ם²⁵ כסדר. בפרק כ"ב פסוק כ"ב ייתקל באותיות קטנות שהוסיפו המדפיסים; 'מכאן עד סדר נצבים לא מצאנו באמתחת כתבי יד הגאון המחבר ז"ל וחבל על דאבדין. אמנם אנחנו קבצנו ובארנו על פי דרכו אשר הלך בו המחבר בבאורו התורה והמצוה עד כה'. אותיות קטנות אלו טומנות בחובן עולה נוראית. ובכן, מי ערך את השלמת פירוש המלבי"ם מכאן ואילך?

²² כפי שהוא כותב על עצמו בהקדמה 'קול כהנצל' וכפי שמופיע בהסכמת דא"י בליכער לחיבור.

²³ כפי שהמחבר חקק בעמוד השער.

²⁴ כפי שהם כופיעים ככתב היד שלוש פעמים - רמבמ"ן.

²⁵ ספר דברים ע"פ מלבי"ם נדפס לראשונה בורשא תרמ"א.

סיפר לי הרב יצחק ישעי' ווייס שלפני כארבעים שנה הוא מצא בגניזה ספר נדיר, ספר 'אמץ אמונה ויוסף לקח', שהו"ל ר' יוסף הלוי יעבץ המספר בהקדמה לספרו שפירוש התורה והמצוה מפרשת מוציא שם רע ואילך הוא פרי עטו.

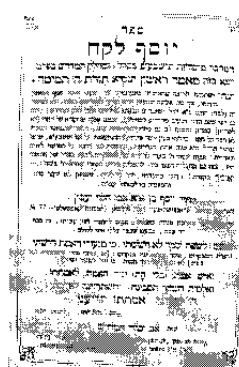
על מנת שנוכל לעמוד ולו במעט על זהות ר' יוסף הלוי יעבץ, על סיבותיו, כוונותיו ואופי חיבורו, מן הראוי להעתיק את החלקים הנוגעים לעניינינו מהקדמחו שם, וכך הוא כותב:

'ואני בעניי מיום החל רוח ה' לפעמי בדיעת הדקדוק קנאתי לציון הלז קנאה גדולה... אמרתי, אוי! תורה מפוארה מונחת בקרן זוית, ואין דורש ומבקש אותה! מי יתן אפוא ויתחבר ע"ז חבור מיוחד זולת ביאור הענין, למען יודע לעני כל חכמת תורה"ק שבעל פה; אך בהמשך הזמן בהיותי צעיר לימים, קצר הדעת, ומחוסר בקיאות במקרא (כאשר גם עתה) לא הרהיבני רעיוני להעלות מה שפרשתי על לוח מיוחד, זולת מה שרשמתי ועיר שם, ועיר שם, ואח"ז על גליון הגמרא.

ויהי היום ואבואה לבית מסחר הספרים וראיתי ספר "התורה והמצוה" על ספר²⁶ מהגאון מהרמ"ל מלבי"ם ושמתתי עליו... אך בהיות שלא השיגה ידי לקנותו, לא שמתי לבי ע"ז עד שכמעט נשכח הדבר מלבי. ובשמחת החג שאחריו נתתי אל לבי ואמרתי אחר שנעשה לי נס, אתקן דבר לכבוד תורה"ק; והחלתי לפרש דברי המדרש בשתים...אמנם בראותי כי לזה צריך לאסוף כללים רבים בדרכי הלשון המפורשים בגמרא ומדרשים, השבותי ידי ממלאכתי, ואמרתי אאסוף תחלה הכללים למען נקל עלי הביאור, והחלתי לרשום כל כלל שמצאתי בדברי הגמרא ע"פ הכותי, או מה שחדשתי בעצמי; ובהמשך הזמן נדפס ספר התורה והמצוה שנית ואז השיגה ידי לקנותו, ומצאתי בו הרבה כללים הרשומים בתוך הקונטרס;

ויהי כאשר נאסף הגאון הנ"ל לעמיו בא אלי המוציא ספרו לאור, ובהודעו כי עסקתי בענינים אלה העירני לגמור פירושו על הספרי מתוך פרשת מוציא שם רע והלאה, וכן עשיתי ופירשתי הספרי בביאור סוגיות הגמרא המדברים בו. והנה בהיותי עוסק בזה בקביעות ועיינותי לפעמים בפירושו על הספרא, ראיתי כי אם שברוב המקומות (שראיתי) כיון

אל האמת בלא ספק, בכ"ז הגיח הרבה בלי ביאור, או בלי ציון הראוי במחילת כבודו. גם במקומות שכיון אל האמת, בשתי אלה החטיא המטרה במחילת כבודו; אחת, שכתבו כלשון הגיון המחנך כעת לרוב בני אדם; שנית, שברוב מקומות לא הראה מקור יסודותיו בגמרא, ובה נתן יד לפושעים לאמור "הן הראנו החכם מלבי"ם את כבוד ידיעתו בדקדוק והגיון, אך מי יעידנו שזה היה כוונת הספרי

²⁶ שיצא לאור בבית דפוס ה"כ, לפני הכרזת הנוספים של המלבי"ם על התורה.

והגמרא? אף כי אחרי שהוא עצמו (ראיתי) באיזה מקומות נטה בפירושו מדרך הגמרא במח"כ, אולי היה בעולם עין...?

אין בכוחי להמשיך ולהעתיק את התחצפותיו [הנובעות ללא ספק מטיפשותו] של ר' יוסף הלוי יעבץ כלפי המלבי"ם.²⁷ רק שאלה אחת לי; אם ר"י יעבץ הגיע למסקנה שיש לו פרוש טוב יותר מפרושו של המלבי"ם, שיתכבד להדפיס חיבור נפרד בו יעלה עלי נייר את כל רעיונותיו והגיונותיו. מניין שאבו ר"י יעבץ והמדפיס את העז והגבורה 'להידחק' לתוך פירושו של המלבי"ם, לציין בתחילה באותיות קטנות ובעילום שם שמכאן ואילך אין זה המלבי"ם עצמו. יתירה מכך, כותרות החיבור (ממוציא שם רע ואילך) נשארו 'התורה והמצוה', עד שמי שלא לומד חומש מלבי"ם כסדר, לעולם לא יידע שאין זה פירוש המלבי"ם.

כאן המקום לציין שרבי מאיר שמחה מדווינסק בספרו 'משך חכמה' פרשת כי תצא (כב, יט) כותב 'מכאן עד סוף הפרשה על דרך ספר 'התורה והמצוה'. המעיין יראה שמשם עד סוף הפרשה המשך חכמה נסוב על דברי הספרי [כדרך המלבי"ם].²⁸

אסיים בקריאה למדפיסי חומש עם פירושי המלבי"ם, לחקן את העוול שנעשה כזה למלבי"ם כבר מאה ושלושים שנה! ולהסיר את פירושי ר"י יעבץ מתוך חומש דברים להמלבי"ם.

הגדה של פסח

הגדה של פסח 'מדרש הגדה' שהו"ל ר' נפתלי משכיל לאיתן לראשונה בשנת תרמ"ג. בדף השער מופיע כך [שינוי גודל הגופנים בפורפוציה למקור]:
'סדר "הגדה של פסח" עם באור חדש "מדרש הגדה" יפ"ס נתיב בעומק הפשט, יפרש קשור וחבור המאמרים זה לזה, יבאר דברי חכמים וחידותם, ויוכיח כי כל הדרשות יסודות בעצם הכתוב, וכמסמרות נטועים בלשון המקרא לפי חוקי הלשון וסדר הדברים, והדרש והפשט תואמים יחדיו, היא המסלה העולה בית אל להכנת דרשות וכותבינו ז"ל, דרך הקדש יקרא לה, מאת כבוד הרב הגאון האביר, צדיק כביר, הוא המשביר, לשחקים יאביר, וחילים יגבר.

מוהר"ר מאיר ליבוש מלבי"ם זצוק"ל.

עם עשרה מאמרות והם הערות בבאורי מאמרי חז"ל

מאתי נפתלי בהגאון מרן אברהם זצוק"ל משכיל לאיתן

²⁷ מן הדברים עולה בבירור שלא כפי שנטה (ר"מ צוריאלי) באוצרות המלבי"ם לשייך את החיבור בספי' יבירים לתלמיד המלבי"ם.

²⁸ אגב, בין השיטין ניתן להבחין שרבי מאיר שמחה היה בקיא בכתבי המלבי"ם. לדוג' בפרק בב פסוק כג שבבארי בדרך המלבי"ם במצווע סימן קס"ו כפתור ופרח.

יש כאן מעשה הטעייה, מפני שהקורא סבור שהפירוש להגדה הוא מהמלבי"ם וה'עשרה מאמרות' מר' נפתלי משכיל לאיתן, כשבפועל החיבור כולו שייך לר' נפתלי משכיל לאיתן בלבד (ע"פ דרך המלבי"ם...).

משך שנים רבות טעו העולם וראו הגדה זו כחיבור מהמלבי"ם. עד שאף המלקט ב'הכרמל-מילון על פי מלבי"ם'²⁹ מצטט מ'מדרש הגדה'³⁰ אולם בעשרים השנים האחרונות פרשייה זו נידונה במאספים התורניים בארוכה וכבר נודע בשערים שאין זה חיבור מהמלבי"ם.³¹ לפלא שכשנים האחרונות שבו כמה מדפיסים והדפיסו את פירושו של ר' נפתלי משכיל לאיתן, כשבכריכת הספר הטביעו באותיות קידוש לבנה 'הגדת המלבי"ם'. אחד מן המדפיסים (בני ברק תש"ע) מצטדק על מעשהו זה בפתח דבר: 'הגדה זו שאנו נותנים בפניכם היום, שמה כפי העם "הגדת מלבי"ם". מדפיס נוסף (ברוקלין תשס"ה), כנראה עדיין משוכנע שהיבור זה יצא תחת ידי המלבי"ם...

תלמוד בבלי כפי מלבי"ם וספר ילקוט שלמה

תלמוד בבלי כפי מלבי"ם וספר ילקוט שלמה עמ"ס הש"ס שנדפסו ע"י הרב שלמה דריליך ז"ל³² כליקוטים מכל ספרי המלבי"ם (בלי ציון מקורות). הסופר הרב בנימין קלוגר מספר שבשנות בחרותו כשהיה מגבאי אוצר הספרים בישיבה, ראה מודעה של הרב שלמה דריליך על חלוקת ספרי ילקוט שלמה ו'תלמוד בבלי עם מלבי"ם' חינם. כשעלה יחד עם חברו לבית הרב שלמה דריליך, ר' שלמה האיר להם פנים ונתן להם את הספרים. כששאלוהו הבחורים מניין לו חידושי המלבי"ם למסכתות הש"ס? השיב להם בתמימותו; משנות נעורי שקוע אני בלימוד ספרי המלבי"ם, כשישבתי ללמוד את המסכתות, כתבתי מה שאני יודע שהמלבי"ם היה אומר כאן.³³

²⁹ נרחיב עניינו בעתיד א"ה.

³⁰ לדוג' בערך 'מצרים', 'עמל'. ראה בסבוא לתגדה של פסח 'אוצר המלבי"ם' (מלוקט) שהדיל ר"ח אלבוים. אגב, בשו"ח עמו נודע לי שכוונתו להו"ל טהרורה מנופה ומתוקנת יותר של יצירה נפלאה זו.

³¹ העניין נדון ב'עפונות' שנה ג גליון ד' על ידי הרב יצחק לעבאוויטש. ובקובץ 'אורי ישראל' (מאגסי) שנה ד גליון ג ע"י הרב ברוך כאסקאוויטש ובגליונות שאחריו.

³² שהתגורר בניו יורק, ובעירוב ימיו בארץ ישראל.

³³ כן הראוי לציין שישנם מן המובאות בספרי ר' שלמה דריליך שמקורם אכן בספרי המלבי"ם.